

MATN TILSHUNOSLIGI TARAQQIYOTI

Mirzakarimova Moxira Toirjon qizi

Xorijiy til adabiyoti 1-fakulteti, 3- kurs talabasi

moxiramirzakarimova06@gmail.com

Ilmiy rahbar: **Sharipova Dilnoza**

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada matn tilshunosligining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Matnning asosiy xususiyatlari, xususan, bog'liqlik va yaxlitlik tushunchalari yoritiladi. Shuningdek, matn tilshunosligining zamonaviy lingvistikadagi o'rni va amaliy ahamiyati ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: matn, matn tilshunosligi, bog'liqlik, yaxlitlik, diskurs, lingvistika.

Abstract. Text linguistics has become an important field due to the need to study language beyond sentences. This study aims to examine the development of text linguistics and its key concepts. Analytical and descriptive methods were used to review different linguistic approaches. The results show that the field has shifted from structural analysis to a more communicative and context-based perspective. In conclusion, text linguistics plays a significant role in understanding language as a meaningful and functional system.

Keywords: text, text linguistics, cohesion, coherence, discourse, linguistics.

Аннотация. В данной статье рассматриваются этапы развития текстовой лингвистики. Анализируются основные характеристики текста, такие как связность и целостность. Также освещается роль текстовой лингвистики в современной науке о языке.

Ключевые слова: текст, текстовая лингвистика, связность, целостность, дискурс, лингвистика.

Matn tilshunosligi sohasining rivojlanishi XIX asrdan boshlab bosqichma-bosqich amalga oshdi. Dastlab, tilshunoslar matnni asosan grammatik va leksik jihatdan o'rganishga e'tibor qaratganlar [1]. Bu davrda matnlar alohida so'zlar va gaplar birliklari sifatida qaralgan, ularning o'zaro bog'liqligi va kontekstual funksiyalari yetarlicha o'rganilmagan. Shu bilan birga, matnning kommunikativ xususiyatlari va uning o'quvchi yoki tinglovchiga ta'siri ko'pincha e'tibordan chetda qolgan. XIX asrning oxirlariga kelib, matn tilshunosligi ilmiy asosda rivojlana boshladi va tilshunoslar turli matn turlari - adabiy, ilmiy, badiiy va ommaviy matnlarni tadqiq qilganlar [2]. Shu davrda matnning semantik jihatlari va ma'no qatlamlari bilan ishlashga e'tibor oshdi, chunki bu o'quvchi va matn o'rtasidagi munosabatni yaxshiroq tushinishga yordam berdi.

XX asr boshlarida strukturalistik yondashuvlar paydo bo'ldi, ular matnni tizimli birlik sifatida qarashga imkon berdi [3]. Strukturalistlar matnni elementlarga ajratib, ularning o'zaro bog'liqligini aniqlashga harakat qilganlar. Masalan, gap, paragraflar va matnning makro va mikro tuzilmalari bir tizim sifatida o'rganildi. Shu yondashuv matnni faqat grammatik jihatdan emas, balki funktsional va kommunikativ jihatdan tahlil qilishga asos soldi. Bundan tashqari, strukturalist tadqiqotlar matnning ichki mantiqiy tuzilishini aniqlash va sintaktik birliklarning rolini o'rganishga yordam berdi

[4]. Shu davrda matnlarni tahlil qilish metodlari ham rivojlanib, matnni diskret va uzluksiz birliklar orqali o'rganish imkoniyati paydo bo'ldi.

Matn tilshunosligida keyingi muhim bosqich - kontekstual yondashuvning rivojlanishi edi [5]. Bu yondashuv matnni ijtimoiy, madaniy va kommunikativ kontekst bilan bog'lashga imkon berdi. Masalan, bir matn turli vaziyatlarda turlicha ma'no berishi mumkin; shu sababli tilshunoslar matnni faqat ichki struktura bo'yicha emas, balki uning foydalanuvchiga ta'siri va kommunikativ vazifasini hisobga olgan holda o'rganishga kirishdilar. Kontekstual yondashuv matnning auditoriya bilan o'zaro munosabatini, uning pragmatik jihatlarini va turli madaniyatlarda qanday talqin qilinishini chuqurroq o'rganish imkonini berdi. Masalan, reklama matnlarini yoki pedagogik matnlarni o'rganish jarayonida matnning ijtimoiy konteksti va qabul qiluvchining psixologik holati muhim ahamiyat kasb etdi [6].

XX asrning o'rta davrida matn tilshunosligi ilmiy metodlarni kengaytirdi. Diskurs tahlili metodi paydo bo'ldi, u matnning kommunikativ va ijtimoiy vazifalarini aniqlashga imkon berdi [7]. Diskurs tahlili matnning ma'no qatlamlarini, uning ijtimoiy kontekstini va turli auditoriyalarga ta'sirini o'rganadi. Shu bilan birga, korpus lingvistikasi ham rivojlandi, bu metod katta hajmdagi matnlarni statistik va lingvistik jihatdan tahlil qilish imkonini berdi [8]. Korpus yondashuvi matnning tez-tez uchraydigan strukturalari, so'z birikmalari va frazeologik birliklarini aniqlashda foydali bo'ldi. Shu tarzda, tilshunoslar matnning umumiy xususiyatlarini tahlil qilishda aniq va ishonchli natijalarga erishdilar.

So'nggi yillarda kognitiv yondashuvlar matn tilshunosligini yanada boyitdi [9]. Bu yondashuv matnni inson tafakkuri va idrok jarayonlari bilan bog'lashga imkon beradi. Masalan, matnning mantiqiy va semantik tuzilmasi, uning o'quvchi ongida qanday idrok qilinishi, qaysi elementlari diqqatni jalb qilishi va qaysilari e'tibordan chetda qolishi kognitiv tahlil yordamida o'rganiladi. Shu tariqa, matn tahlili nafaqat lingvistik, balki psixologik va kommunikativ jihatdan ham chuqurlashdi. Kognitiv yondashuv matnni o'quvchining xotirasi, idrok qilish tezligi va tushunish qobiliyati bilan bog'lab tahlil qilish imkonini beradi.

Matn tilshunosligi sohasidagi amaliy tadqiqotlar ham kengaymoqda. Matnni o'rganish tarjima, adabiy tanqid, ta'lim metodikasi, informatika va sun'iy intellekt sohalarida qo'llanilmoqda [10]. Masalan, ta'lim jarayonida matn tahlili o'quv materiallarini yaratishda muhim rol o'ynaydi; tarjimada esa matnning strukturasi va ma'nosi asosan tahlil qilinadi.

Shu bilan birga, kompyuter texnologiyalari yordamida matnni avtomatik tahlil qilish, mashina tarjimasi va tabiiy tilni qayta ishlash sohaları keng rivojlandi. Zamonaviy algoritmlar matnning sintaktik va semantik qatlamlarini bir vaqtning o'zida tahlil qilishi mumkin, bu esa ko'p tilli matnlarni tez va samarali ishlash imkonini beradi.

Matnning kommunikativ xususiyatlarini o'rganish ham dolzarb ahamiyatga ega. Multimodal matn tahlili yordamida matnni vizual, audio va matn shaklidagi elementlari birgalikda tahlil qilinadi. Bu metod zamonaviy matnlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi, chunki hozirgi matnlar ko'pincha turli media formatlarini o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, matn tahlili sohasida interaktiv metodlar, simulyatsiyalar va vizualizatsiyalar ham keng qo'llanilmoqda, bu o'quvchilar va tadqiqotchilarga matnni yanada intuitiv tushunishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, matn tilshunosligi taraqqiyoti bir necha bosqichda amalga oshdi: dastlabki grammatik va leksik tadqiqotlardan tortib, strukturalistik, kontekstual,

diskurs va kognitiv yondashuvlargacha. Bugungi kunda matn tahlili nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy sohalarda ham muhim rol o'ynaydi. Shu tariqa, matn tilshunosligi ilmiy fan sifatida mustahkam asosga ega bo'lib, zamonaviy texnologiyalar bilan boyitilmoqda. Kelajakda matn tilshunosligi sohasida sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (big data) va interaktiv multimodal tadqiqotlar yanada rivojlanishi kutilmoqda, bu esa fanning ijtimoiy va ilmiy ahamiyatini oshiradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xudoyberganova D.S. Matnning antroposentrik tadqiqi. Monografiya. - Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 2004. - 236 b.
2. Karimov B. Matn nazariyasi va uning rivojlanishi. - Toshkent: Fan, 2010. - 198 b.
3. Mirzaev T. Tilshunoslikda matn tahlili usullari. - Toshkent: Universitet nashriyoti, 2012. - 145 b.
4. Zokirova N. Psixolinguistik yondashuvda matn. - Toshkent: Ilm, 2015. - 210 b.
5. Toshpulatov S. Matn va kommunikatsiya. - Toshkent: O'zbekiston, 2016. -188 b.
6. Egamberdiyev A. Ijtimoiy kontekst va matn. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2017. - 220 b.
7. Rustamova L. Sintaksis va matn strukturalari. - Toshkent: Universum, 2018. - 172 b.
8. Haydarov M. Korpus asosida matn tadqiqi. - Toshkent: Fan, 2019. - 160 b.
9. Qodirov R. Pragmatik matn tahlili. - Toshkent: Akademiya, 2020. - 145 b.
10. Alimova D. Multimodal matnlar va tilshunoslik. - Toshkent: Ilm-fan, 2021. - 200 b.